

MARIA CECYLIA CZARNOWSKA (1906–2001)

Maria Cecylia Czarnowska urodziła się 22 listopada 1906 roku w majątku Załusków w gminie Iłów koło Sochaczewa w zubożałej rodzinie szlacheckiej. Jej ojciec Konstanty Czarnowski był wykształconym rolnikiem, specjalistą i prekursorem w niektórych dziedzinach hodowli bydła, instruktorem, ale przede wszystkim administratorem majątków ziemskich. W ankietach personalnych z czasów PRL Maria określała jego zawód neutralnym i bezpiecznym terminem „oficjalista rolny”. Profesja ojca powodowała, że rodzina często zmieniała miejsce zamieszkania, a te wielokrotne przeprowadzki były „zmorą” (jak sama to określała) młodości jego córki Marii. Matka, Stefania z Chodynickich, zawodowo nie pracowała, zajmowała się domem i wychowywaniem dzieci, poza najstarszą Marią, Stefanem, Barbarą (ciężko chora zmarła w 1935 r.) i Zofią.

W roku 1920 rodzina Czarnowskich przeniosła się do Lublina. Konstanty otrzymał tam posadę inspektora rolnego w Urzędzie Wojewódzkim, na której zatrudniony był do 1922 roku. Potem zmienił pracę i miejsce zamieszkania. Maria, która podjęła już naukę w ośmioklasowym gimnazjum Wacławy Arciszowej, pozostała na stacji w Lublinie i kontynuowała naukę. Ze względu na ciężkie warunki materialne dawała korepetycje już od szóstej klasy gimnazjalnej. Wspomagał ją finansowo w tym czasie i potem w okresie studiów wuj Henryk Chodynicki. Maria Czarnowska była dobrą uczennicą i w 1925 roku uzyskała świadectwo dojrzałości.

Zaraz po maturze, w tymże 1925 roku, podjęła studia na Uniwersytecie Warszawskim. Wybrała historię na Wydziale Humanistycznym (Filozoficznym) choć bardziej interesowały ją kwestie społeczne i powinna raczej (jak sama powiedziała po latach) skończyć socjologię, ale takiego kierunku na UW jeszcze wtedy nie było. Do socjologii miała być może „skłonności rodzinne”, jako że jej bliskim krewnym był znany socjolog prof. Stefan Czarnowski zatrudniony wówczas na UW. W czasie studiów uczęszczała także na wykłady z przedmiotów socjologicznych i ekonomicznych. Szczególnie interesowały ją zagadnienia historii gospodarczej, z którymi zapoznawała się pod kierunkiem prof. Stanisława Arnolda. Uczestniczyła również w seminarium prowadzonym przez prof. Marcelego Handelsmana. Studia ukończyła w czerwcu 1930 roku uzyskując dyplom magistra filozofii w zakresie historii. Jej praca magisterska *Życie na dworze króla Władysława Jagiełły i królowej Jadwigi na podstawie rachunków dworu*, napisana u prof. Arnolda, została oceniona jako bardzo dobra.

W czasach studenckich Maria Czarnowska, która wcześniej należała jedynie do harcerstwa i organizacji młodzieżowej szkół średnich, wstąpiła do Związku Przyjaciół Ligi Narodów oraz przez krótki czas (1929–1931) należała do PPS. W ZPLN wytrwała do końca studiów, natomiast rychło doszła do wniosku, że działalność w organizacji typu politycznego jej nie odpowiada. Odtąd udzielała się jedynie w organizacjach zawodowych i społecznych.

Pierwszą organizacją tego typu był Związek Nauczycielstwa Polskiego, do którego wstąpiła w roku 1930 po podjęciu pracy w szkolnictwie.

Od 16 października 1930 roku była nauczycielką, choć nie wiązała z tym zawodem swej przyszłości. Najpierw pracowała w szkole średniej, a następnie w publicznej szkole powszechnej w Warszawie. Praktykę nauczycielską odbyła w Państwowym Gimnazjum im. Królowej Jadwigi w Warszawie, a w 1933 roku ukończyła jednoroczne Studium Pedagogiczne przy UW i po zdaniu egzaminu państwowego uzyskała dyplom nauczyciela szkół średnich. Nie przystąpiła jednak do dalszych egzaminów uprawniających do stałej pracy w szkolnictwie i 31 sierpnia 1935 roku została zwolniona z posady nauczycielskiej. Przez kilka miesięcy pozostawała bez stałego zatrudnienia. Zamieszkała z rodzicami, którzy przenieśli się w tym czasie do Warszawy i zajęła się w większym niż dotąd stopniu udzielaniem korepetycji. Dawała prywatne lekcje z matematyki i przedmiotów humanistycznych uczniom klas gimnazjalnych. Jednocześnie poszukiwała stałego zajęcia w bardziej interesującej ją dziedzinie niż praca pedagogiczna. W okresie wcześniejszym, jeszcze jako nauczycielka, została zaangażowana do pracy przy II Powszechnym Spisie Ludności, przeprowadzonym w Polsce przez Główny Urząd Statystyczny w 1931 roku. Wraz z innymi nauczycielami włączonymi do prac spisowych pracowała jako komisarz spisowy i było to dla niej bardzo ciekawe zajęcie. Podobnie jak udział w prowadzonych przez ZNP działaniach nad opracowaniem dziejów zawodowego ruchu nauczycielskiego. Po odejściu z zawodu nie uczestniczyła już w tych pracach. Jednak zainteresowanie statystyką pozostało i w tym kierunku poszły jej poszukiwania.

Jeszcze w 1935 roku podjęła starania o zatrudnienie w GUS. Nie było to łatwe, bo w tym okresie w Urzędzie trwały redukcje pracowników i brakowało wolnych etatów. Musiała czekać. 1 maja 1936 roku została zatrudniona przez Koło Socjologii Pozytywnej zrzeszające studentów UW, które otrzymało fundusze na opracowanie ankiety na temat życia młodzieży akademickiej w Polsce. Prace te prowadzono za pomocą metod socjologicznych i statystycznych, co bardzo jej odpowiadało. Zainteresowała się poważnie statystyką i zaczęła studiować jej metody. Pod koniec 1936 roku doczekała się zatrudnienia w GUS. 1 grudnia rozpoczęła pracę jako rachmistrz w Wydziale VII: Statystyki Administracji Publicznej i Samorządów w referacie szkolnictwa. Była pracownikiem kontraktowym (pomocnikiem kancelaryjnym, sekretarzem administracyjnym), a od 1 czerwca 1938 roku praktykantką I kategorii w X grupie uposażenia w Wydziale Statystyki Administracji Publicznej i Finansów Publicznych, Referacie Statystyki Szkolnictwa Ogólnokształcącego, Niższego i Średniego. Przeszła „wszystkie stadia prac statystycznych”, brała udział w redagowaniu publikacji statystycznych, pisała i publikowała artykuły na tematy związane ze statystyką oświaty i kultury. „Była to praca odpowiadająca mi, dobrze się w niej czułam, a otaczający mnie ludzie byli interesujący” – mówiła po latach. Szczególnie dużo zawdzięczała prof. Stefanowi Szulcowi, ówczesnemu naczelnikowi Wydziału Statystyki Ludności, który opiekował się młodą pracownicą, korygował jej prace, doradzał, jak ująć omawiany temat artykułu. Do chwili wybuchu wojny w 1939 roku Maria Czarnowska opublikowała ich kilka (pierwszy dotyczył szkolnictwa na wsi: *Realizacja nauczania powszechnego na wsi w l. 1932/33i 1937/38*. „Statystyka Polski”, ser. C, z. 101, 1939).

W roku 1939 przystąpiła do egzaminu na stanowisko urzędnika statystycznego I kategorii. 24 maja 1939 roku zdała pisemną jego część. Jej pracę *Jakie trudności metodyczne nasuwają się w opracowaniu polskiej statystyki szkolnictwa powszechnego?* oceniono na dostatecznie. 30 maja zdała (również na dostatecznie) egzamin ustny. Konsekwencją zdanego egzaminu była nominacja z dnia 3 czerwca 1939 roku na referendarza oraz powierzenie kierowania Referatem Statystyki Oświaty Pozaszkolnej i Życia Kulturalnego, a także czasowo Referatem Statystyki Szkolnictwa.

Naczelnik wydziału, w którym pracowała, Karol Czernicki zaproponował jej wstąpienie do Polskiego Towarzystwa Statystycznego. Z propozycji tej skorzystała i do chwili wybuchu wojny zdążyła jeszcze wziąć udział w kilku zebraniach Towarzystwa, co utwierdziło ją w przekonaniu, że statystyka to właściwy dla niej zawód.

Wybuch wojny zrujnował wszystkie plany. Od 6 września 1939 roku GUS przestał funkcjonować, wkrótce zaczęła się okupacja. Maria Czarnowska wróciła do dawania prywatnych lekcji, pracowała dorywczo w Stołecznym Komitecie Samopomocy Społecznej i Wydziale Statystyki Zarządu Miejskiego przy spisie gospodarstw. Współpracowała też z dyrektorem Miejskiego Urzędu Statystycznego Kazimierzem Romaniukiem nad statystyką zniszczeń wojennych.

3 lipca 1940 roku została wraz z całą rodziną aresztowana i osadzona na Pawiaku z powodu działalności konspiracyjnej brata Stefana, który trafił do Oświęcimia, gdzie zginął w 1942 roku. Maria, dzięki staraniom podejmowanym w gestapo przez rodzinę, odzyskała wolność 22 lutego 1941 roku.

Po zwolnieniu z więzienia na Pawiaku, dzięki pomocy Karola Czernickiego, podjęła 16 czerwca 1941 roku pracę w Radzie Głównej Opiekuńczej, Zarządzie Polskiego Komitetu Opiekuńczego m. Warszawy, gdzie prowadziła referat statystyki zakładów opiekuńczych oraz referat sprawozdawczo-statystyczny, opracowywała ankietę o warunkach życia ludności polskiej. W warszawskim RGO pracowała do wybuchu powstania warszawskiego. Ciężkich warunków okupacyjnego życia nie przetrwała matka – Stefania Czarnowska, która zmarła w roku 1943; ojciec zmarł wiosną 1945 roku.

Okres powstania Maria przeżyła z siostrą w Warszawie. Jej mieszkanie przy ul. Kredytowej 8 spłonęło z całym dobytkiem. Spaliły się w nim pieczołowicie zbierane materiały do pracy doktorskiej nt. *Organizacje nauczycielskie w Polsce*. Zamieszkała u znajomych przy ulicy Chmielnej, a po upadku powstania wyruszyła z siostrą Zofią (nauczycielką szkoły rolniczej, a w czasie okupacji instruktorką hodowli drobiu) do Pruszkowa. Na Okęciu oderwały się obie od kolumny warszawskich uchodźców i dotarły do przyjaciół w Podkowie Leśnej. Zamieszkała w Brwinowie, skąd po wyzdrowieniu dojeżdżała do Pruszkowa, gdzie podjęła dorywczą pracę w tamtejszym oddziale RGO – Polskim Komitecie Opiekuńczym, pomagając do końca roku 1944 ludności wypędzonej z Warszawy.

Po przetoczeniu się frontu dalej na zachód Maria Czarnowska spotkała w zburzonej Warszawie, gdzieś na początku marca 1945 roku, dawną koleżankę z GUS – długoletnią kierowniczkę biblioteki Urzędu – Irenę Morsztynkiewicz, od której dowiedziała się, że prof. Szulc organizuje GUS. Udała się do niego na ulicę Marszałkowską 8 i zgłosiła swój akces. Na początku maja 1945 roku profesor polecił jej stawić się do pracy w Urzędzie, który mieścił się wówczas w budynku przy ul. Kazimierzowskiej róg Narbutta. 16 maja 1945 roku Maria Czarnowska podjęła pracę w reaktywowanym w marcu Głównym Urzędzie Statystycznym. Przeniosła się do Warszawy. Zamieszkała z przyjaciółmi, którzy właśnie wrócili do Warszawy, w mało zniszczonym domu przy ul. Madalińskiego. Później w końcu 1946 roku otrzymała mieszkanie w budynku, przydzielonym GUS-owi, przy ul. Narbutta 76, gdzie zamieszkali również inni pracownicy Urzędu (m.in. Irena Morsztynkiewiczowa, Zygmunt Peuker, Zygmunt Zaremba).

Wspólnie z Wiktoorem Morawskim, referendarz a potem radca Maria Czarnowska, organizowała nowy Wydział Statystyki Oświaty, Nauki i Kultury w Departamencie V. Od 1 listopada 1946 roku została naczelnikiem tego ponad dwudziestoosobowego wydziału. Przez pewien czas kierowała jednocześnie Wydziałem Statystyk Społecznych i Administracyjnych w

tymże Departamencie V. W okresie kierowania przez nią pracą Wydziału Statystyki Oświaty, Nauki i Kultury przygotowano w nim 2 zeszyty „Statystyki Szkolnictwa” (lata szkolne 1945/1946 i 1946/1947) oraz zeszyt „Statystyki Kultury” (1945, 1946, 1947). Zeszytu o statystyce kultury w latach 1948–1949 władze nie pozwoliły wydać, jako że liczba miejsc w kinach była tajemnicą, a zeszyt statystyki oświaty w roku szkolnym 1948/1949 nie uwzględniał przekrojów wojewódzkich, bo niektóre z danych (np. liczba uczniów według województw) również były objęte tajemnicą.

Obok pracy zawodowej Czarnowska włączyła się w nurt działań społecznych. Dyrektor GUS prof. S. Szulc już w 1946 roku zainicjował reaktywowanie Polskiego Towarzystwa Statystycznego. Wśród 10 członków założycieli znalazła się również Maria Czarnowska. Pracę w PTS rozpoczęto w 1947 roku. Pierwsze zebranie organizacyjne z udziałem tych 10 członków założycieli odbyło się 22 kwietnia 1947 roku. Przewodniczącym Tymczasowego Zarządu został prof. S. Szulc. Odbywały się następne zebrania, w 1947 roku ogłoszono kilka odczytów. 29 maja 1949 roku Walne Zgromadzenie PTS wybrało do zarządu M. Czarnowską, który powierzył jej funkcję sekretarza.

Przez kilka lat wydział kierowany przez M. Czarnowską funkcjonował w GUS bardzo dobrze. Sytuacja zmieniła się, gdy nadeszły trudne lata pięćdziesiąte. W roku 1950 w Ministerstwie Oświaty zlikwidowano Biuro Badań i Statystyki, którego dyrektorem był autor znanego elementarza Marian Falski. W związku z tym w GUS-ie doszło do reorganizacji. Wydział M. Czarnowskiej przekształcony został w Departament Oświaty i Kultury. Na polecenie prezesa Zygmunta Padowicza organizowała nowy departament i przewidziana była na jego dyrektora. Niestety, obietnica prezesa Padowicza nie została zrealizowana. Mająca wpływ na nominację Państwowa Komisja Planowania, z którą stosunki układały się jej nie najlepiej, doprowadziła do powołania na dyrektora kogoś innego, bardziej zaangażowanego politycznie. Maria Czarnowska była bowiem bezpartyjna. Należała do różnych organizacji, obok PTS były to: Związek Zawodowy Pracowników Państwowych, Polski Związek Zachodni, PCK, a nawet Liga Kobiet i Towarzystwo Przyjaźni Polsko-Radzieckiej, ale nigdy nie wstąpiła do żadnej partii politycznej. W nowym departamencie została więc naczelnikiem Wydziału Szkolnictwa Ogólnokształcącego. Wytrzymała na tym stanowisku rok „w nieciekawej atmosferze”, jak to sama określała po latach. Udało się jej uzyskać przeniesienie do Centralnego Urzędu Wydawnictw Przemysłu Graficznego i Księgarstwa. Od 1 grudnia 1951 roku podjęła tam pracę na stanowisku naczelnika Wydziału Tematycznych Planów Zbiorczych i Sprawozdawczości w Departamencie Programowym. Jej bezpośrednim zwierzchnikiem był późniejszy twórca PWN, Adam Bromberg. Wśród partyjnych dyrektorów i naczelników była wyjątkiem, ale pracowało się jej tu dobrze. Stosunki popsuły się po odejściu Bromberga. Wkrótce również i ona zmieniła pracę. 16 lutego 1954 roku przeniesiona została na starszego radcę w nowo utworzonym Centralnym Zarządzie Wydawnictw. Rok później – 1 marca 1955 roku – została pracownikiem Biblioteki Narodowej, której dyrektor Władysław Bieńkowski nie obawiał się zatrudniać osób „niewygodnych” – więzionych, wyrzucanych z partii, mających kłopoty w innych instytucjach.

W latach pięćdziesiątych zaczęły się również problemy Polskiego Towarzystwa Statystycznego. Nasilały się trudności organizacyjne i finansowe. Panujące wówczas warunki społeczno-polityczne powodowały ograniczanie działalności stowarzyszeń, zwłaszcza tych z przedwojennymi tradycjami i korzeniami, takich jak PTS. Kilku aktywnych członków Towarzystwa, uznanych za nieprawomyślnych, dotknęły różnego typu szykany, jak choćby zwolnienia z pracy w GUS. W 1949 roku na emeryturę przeszedł szef GUS sprawujący funkcję prezesa towarzystwa. Nowe władze GUS odmówiły PTS-owi subwencji z tytułu członka

wspierającego. Także składki innych członków wspierających i zwyczajnych wpływały nieregularnie. Narastały więc trudności finansowe organizacji. 12 grudnia 1953 roku Walne Zgromadzenie PTS podjęło uchwałę o jego rozwiązaniu. W skład Komisji Likwidacyjnej, jako członek Zarządu Towarzystwa, weszła wraz z całym Zarządem M. Czarnowska. Na ostatnim posiedzeniu Komisji w dniu 4 kwietnia 1955 roku protokół o likwidacji PTS podpisali z ramienia Towarzystwa: S. Szulc, E. Vielrose i M. Czarnowska.

W Bibliotece Narodowej Maria Czarnowska została kierownikiem Pracowni Statystyki Wydawnictw, której utworzenie było jej pomysłem. Do nowej komórki trafiło również kilka koleżanek z GUS, które musiały odejść z Urzędu. Pracownia Statystyki Wydawnictw zaczęła wydawać od 1955 roku publikację *Ruch wydawniczy w liczbach*. Pomysłodawczynią i długoletnią redaktorką tego rocznika (do 1977) była Czarnowska. Pod jej redakcją wyszły 23 roczniki. Ostatni w 1977 roku, gdy była już emerytką. Formalnie przeszła na emeryturę 30 czerwca 1972 roku, ale od 4 sierpnia tego samego roku została ponownie zatrudniona w niepełnym wymiarze godzin w charakterze konsultanta. Definitywnie przestała pracować etatowo 29 lipca 1977 roku, nadal jednak współpracowała z Pracownią. Jako konsultantka opracowywała okresowe analizy statystyczne ruchu wydawniczego. Ostatnia z nich *Tendencje polskiej produkcji wydawniczej w latach 1975–1994* została opublikowana w XV roczniku „Ruchu Wydawniczego w Liczbach” wydanym w 1995 roku. Od roku 1955 na podstawie porozumienia pomiędzy GUS i Biblioteką Narodową ta ostatnia przekazywała dla statystyki państwowej dane o ruchu wydawniczym w Polsce.

Po podjęciu pracy w BN Maria Czarnowska rozpoczęła także przygotowywanie doktoratu. Promotorem rozprawy doktorskiej *Statystyczna analiza polskiego ruchu wydawniczego* był prof. Kazimierz Romaniuk. 10 maja 1966 roku uzyskała dyplom doktorski na Wydziale Finansów i Statystyki w Szkole Głównej Planowania i Statystyki. Jej praca doktorska ukazała się drukiem w roku następnym pod tytułem *Ilościowy rozwój polskiego ruchu wydawniczego 1501–1965* („Prace Instytutu Bibliograficznego”, nr 6, 1967).

Także w roku 1966 (20 maja) M. Czarnowska została bibliotekarzem dyplomowanym. Komisja Egzaminacyjna uznała jej dorobek naukowy, organizacyjny i dydaktyczny za równorzędny ze złożeniem egzaminu bibliotekarskiego dla kandydatów na stanowiska bibliotekarzy dyplomowanych. Na emeryturę przeszła już jako starszy kustosz dyplomowany. Dyrekcja i organizacje społeczne działające w BN przyznały jej na pożegnanie w 1972 roku „Honorowy dyplom uznania za wkład pracy i myśli w rozwój statystyki bibliotecznej oraz działalność naukową i społeczną”.

Zostawszy pracownikiem Biblioteki Narodowej Maria Czarnowska zapisała się do Stowarzyszenia Bibliotekarzy Polskich, w którym działała bardzo aktywnie. W ramach Stowarzyszenia zorganizowała Komisję Statystyki przy Zarządzie Głównym. Przewodniczyła jej w latach 1958–1976. Doprowadziła do realizacji jednego z ważniejszych projektów komisji – wydania popularnego podręcznika statystyki dla bibliotekarzy. Napisała go wspólnie z J. Wojtyniakiem, a SBP wydało ich podręcznik w 1971 roku pod tytułem *Statystyka dla bibliotekarzy*. Ta skromna publikacja (83 strony) była bardzo cenna i ważna dla środowiska bibliotekarskiego, długo zachowując swą przydatność.

Jej wiedza z zakresu klasyfikacji i teorii statystyki wydawniczej, którą zgłębiała jeszcze przed zatrudnieniem w BN, została wykorzystana nie tylko w Polsce. Na 21. Sesję IFLA (Międzynarodowej Federacji Stowarzyszeń Bibliotekarzy), połączonej z III Międzynarodowym

Kongresem Bibliotek, Dokumentacji i Bibliografii, które odbyły się 11–16 września 1955 roku w Brukseli, przygotowała dwa referaty: *Problemy statystyki wydawnictw* i *W sprawie druków urzędowych*.

Uczestniczyła następnie w pracach metodycznych Komisji Statystyki w czasie 26. Sesji IFLA w Szwecji (7–11.08.1960 r. Lund i Malmö), które doprowadziły do przyjęcia przez Konferencję Generalną UNESCO na XXX sesji w Paryżu (19.11.1964) „Zaleceń dotyczących międzynarodowej normalizacji statystyki książek i periodyków”.

W 1965 roku opublikowała na ten temat artykuł w „Przeglądzie Bibliotecznym”. Wcześniej, bo w 1962 roku, zamieściła w „Wiadomościach Statystycznych” artykuł pt. *Zasady międzynarodowej statystyki wydawnictw*.

W swym długim życiu Maria Czarnowska opublikowała ponad 40 artykułów z zakresu statystyki na łamach czasopism bibliotekarskich, statystycznych i technicznych – polskich i zagranicznych (m.in. w „Bibliographie de la France”). W książce *Warszawa II Rzeczypospolitej 1918–1939*, wydanej w 1970 roku, zamieściła rozdział *Ruch wydawniczy w Warszawie 1918–1939*, w „Rocznikach Bibliotecznych” w roku 1970 opublikowała artykuł *Książka polska na tle produkcji światowej w latach 1950–1970*, a w „Przeglądzie Bibliotecznym” z roku 1982 *Tendencje w polskim ruchu wydawniczym w latach siedemdziesiątych na podstawie danych statystycznych*.

Od roku 1970 zaczęła działać w Zespole Historyczno-Pamiętnikarskim przy Okręgu (a potem Oddziale) Warszawskim SBP, do którego wciągnęła ją Irena Morsztynkiewiczowa, była długoletnia dyrektor Biblioteki GUS (obecnej Centralnej Biblioteki Statystycznej). Obie panie znały się od czasów sprzed II wojny światowej, a przez kilka powojennych lat były sąsiadkami w tym samym GUS-owskim domu przy ul. Narbutta. Morsztynkiewiczowa działała w Zespole od początku jego istnienia (1964), pani Maria aktywniej włączyła się w jego prace na przełomie roku 1973 i 1974, kiedy była już na emeryturze i miała nieco więcej wolnego czasu.

Zespół Historyczno-Pamiętnikarski za swe główne zadanie miał uczczenie i utrwalenie pamięci o wybitnych, zasłużonych bibliotekarzach polskich. Udało mu się doprowadzić do wydania przez Ossolineum w serii „Książki o Książce” dwóch tomów wspomnień o zmarłych bibliotekarzach (*Twórcy nowoczesnego bibliotekarstwa polskiego* w 1974 r. i *Portrety bibliotekarzy polskich* w 1980 r.). Z publikacji kolejnych tomów, przygotowanych w Zespole, wrocławskie wydawnictwo zrezygnowało z powodu braku funduszy. Dzięki konsekwencji i uporowi działaczek z Zespołu Historyczno-Pamiętnikarskiego Zarząd Główny SBP podjął w 1984 roku decyzję o przejęciu wspomnieniowej serii, której nadano tytuł „Bibliotekarze Polscy we Wspomnieniach Współczesnych”. Pierwszy tomik (*Z warsztatu bibliografa*) Wydawnictwo SBP opublikowało w 1991 roku. Maria Czarnowska, która weszła w skład Kolegium Redakcyjnego serii, bardzo aktywnie uczestniczyła w pracach redakcyjnych tego i następnych tomów. W kolejnym, wydanym w 1992 roku (*Z książką do ludzi*), opracowała sylwetkę zmarłej w międzyczasie Ireny Morsztynkiewicz (*60 lat w bibliotekarstwie*). Była redaktorem prowadzącym trzeciego tomiku wydanego w 1993 roku (*W kręgu nauki i bibliotek*). Pracowała też nad kilku dalszymi. Ostatni, przy którym pracowała, ukazał się już w 2002 roku, po jej śmierci (*Znawcy rękopisów*).

Jednocześnie M. Czarnowska współpracowała z wydawnictwem *Słownika pracowników książki polskiej*, do którego opracowała między innymi biogramy: A. Bromberga, H. Hleb-Koszańskiej, J. Zaremby, Z. Steffen-Padowicz.

Stowarzyszenie Bibliotekarzy Polskich wysoko oceniało działalność M. Czarnowskiej

i dawało temu wyraz. W roku 1997 Krajowy Zjazd Delegatów SBP nadał jej 14 czerwca godność Honorowego Członka. 8 maja 1999 roku wyróżniono ją medalem Stowarzyszenia „W dowód uznania”, a 4 maja 2000 roku Honorową Odznaką SBP. Od roku 1965 posiadała również srebrną odznakę Zasłużonego Działacza Kultury. W roku 1969 otrzymała Krzyż Kawalerski Orderu Odrodzenia Polski. Wcześniej, w 1946 roku odznaczono ją Medalem Zwycięstwa i Wolności, a w 1955 roku Medalem 10-lecia Polski Ludowej.

Czarnowska działała również w innych organizacjach. W okresie pracy w Bibliotece Narodowej była aktywnym członkiem Związku Zawodowego Pracowników Kultury i Sztuki. Od 10 lutego 1966 do 5 marca 1969 roku pełniła funkcję przewodniczącej Rady Zakładowej w BN, a potem przewodniczącej Komisji Rewizyjnej. W 1978 roku Zarząd Główny ZZPKiS przyznał jej Złotą Odznakę Zasłużonego Działacza Związku.

Drugim, obok SBP, najważniejszym polem działania Marii Czarnowskiej było Polskie Towarzystwo Statystyczne. 16 kwietnia 1981 roku na Zgromadzeniu Założycielskim odrodzonego PTS wybrana została do Tymczasowej Rady Głównej. 14 grudnia 1985 roku II Walne Zgromadzenie Delegatów wybrało ją na wiceprzewodniczącą Sądu Koleżeńskiego. W październiku następnego roku Rada Główna PTS powołała panią Marię do Zespołu Redakcyjnego „Biuletynu Informacyjnego” RG PTS. Ja i pozostali członkowie redakcji – Z. Peuker i J. Berger – mieliśmy przyjemność pracować z panią Marią do 1998 roku, kiedy to pismo przestało się ukazywać. Przygotowaliśmy razem 44 jego numery, a Maria Czarnowska miała duży wkład w sukces „Biuletynu”. Współpraca układała się harmonijnie. Pani Maria budziła podziw swą fachowością, pracowitością i wspaniałą osobowością.

W takim samym składzie pracowaliśmy wspólnie także w Komisji Historycznej RG PTS, kierowanej przez prof. Helenę Madurowicz-Urbańską, w której działali również Stanisław Kwiatkowski i Kazimierz Latuch. W monografii towarzystwa, przygotowanej przez komisję i wydanej w 1992 roku (*Polskie Towarzystwo Statystyczne 1912–1992*), Maria Czarnowska opracowała rozdziały poświęcone dziejom Towarzystwa w okresie do wybuchu II wojny światowej. Wcześniej opublikowała w „Wiadomościach Statystycznych” artykuły na temat działalności PTS w latach 1937–1955 i 1981–1987 („Wiadomości Statystyczne” 1988, nr 2, s. 8-10). Do wydanego przez PTS i GUS w 1998 roku *Słownika biograficznego statystyków polskich* opracowała kilka biogramów.

Jako seniorka statystyki polskiej i Polskiego Towarzystwa Statystycznego została wyróżniona godnością Członka Honorowego PTS przez Walne Zgromadzenie Towarzystwa 29 lutego 2000 roku, a Główny Urząd Statystyczny dwukrotnie nadał jej Odznakę Honorową „Za zasługi dla statystyki” (w 1987 i 1998 r.).

Trudne i pracowite życie wyczerpało siły i nadszarpnęło zdrowie Marii Czarnowskiej. Szczególnie trudne były ostatnie lata, kiedy opiekowała się, mieszkającą razem z nią, ciężko chorą, samotną siostrą. Długotrwała, wyczerpująca fizycznie i psychicznie opieka nad chorą odbiła się również na kondycji opiekunki. Ciężko przeżyła też śmierć siostry.

Sama chorowała przez kilka miesięcy. Przegrała tę walkę i zmarła 2 października 2001 roku w Warszawie. Została pochowana w grobie rodzinnym na Cmentarzu Powązkowskim. Pamięć o niej trwa jednak nadal. 21 lutego 2006 roku Zespół Historyczno-Pamiętnikarski SBP zorganizował spotkanie poświęcone wspomnieniom o pani Marii. Uczestniczyło w nim wiele osób, które z nią pracowały, przyjaźniły się, podziwiały, szanowały i lubiły. Dobrze zapisała się w ludzkiej pamięci i zasłużyła na nią.

Źródła

Akta osobowe M. Czarnowskiej. Archiwum GUS.

Bańkowska-Bober K., *Czarnowska Maria Cecylia*, w: *Słownik pracowników książki polskiej. Suplement III*. SBP, Warszawa 2010.

Bańkowska-Bober K., Stępniewska D., *Maria Cecylia Czarnowska – bibliotekarz i statystyk*, w: *Zasługi dla Stowarzyszenia Bibliotekarzy Polskich*. Seria: Bibliotekarze Polscy we Wspomnieniach Współczesnych (9). SBP, Warszawa 2005.

Czarnecka J., *Maria Czarnowska*. *Bibliotekarz* 2002, nr 7/8.

Maria Czarnowska. *Wiadomości Statystyczne* 2001, nr 12.

Rozmowa z Marią Czarnowską, przeprowadzona przez Bogusławę Bulską. *Kwartalnik Statystyczny* 1999, nr 4.

ANDRZEJ JOPKIEWICZ

(Biogram pochodzi z publikacji *Statystycy polscy*, GUS i PTS, Warszawa 2012, s. 64-73)